

SKØNLITTERATURENS BETYDNING FOR INDIVID OG SAMFUND

Jeg husker tydeligt den dag, jeg første gang læste 1984 af George Orwell. Jeg var måske fjorten og sad oppe alt for længe om aftenen med bogen på maven. Da Winston Smith til sidst knækker og siger, at han elsker Big Brother, lagde jeg bogen fra mig og stirrede op i loftet. Der var noget ved den slutning, som ikke bare var trist. Det var nærmere en fornemmelse af, at verden rummede en slags fare, jeg ikke helt havde ord for endnu, og at jeg på en eller anden måde var blevet lidt ældre af at læse det. Det var som om Orwell havde taget noget, der lå dybt gemt i tilværelsen, og lagt det frem for mig i sætninger, jeg faktisk kunne forstå.

Det får mig til at tænke på, hvad det egentligt er, litteraturen gør ved os. Er det bare underholdning? En flugt fra hverdagen? Eller er det noget mere grundlæggende ved det at være menneske?

Da Jesper Wung-Sung forleden talte på gymnasiet, sagde han noget, der satte sig fast. Han beskrev, hvordan litteraturen kan sætte ord på de følelser, man ikke selv kan sætte ord på. Det lyder simpelt, men det er faktisk ganske mærkeligt, når man tænker over det. Ordene er jo ikke ens egne. De er skrevet af en fremmed, i en anden tid, kultur, måske helt andet land. Og alligevel kan de ramme noget præcist inderst inde. Lars Theil Münster beskriver dette møde som et mysterium: "Det er måske litteraturens største mysterium, at vi engagerer os i personer, vi godt ved, er opdigtede. Vi lever, føler, glædes og lider med dem, selv om vi er vel vidende om, at eneste sted, de eksisterer, er i vores bevidsthed." Der er noget næsten paradoksalt ved det. Vi ved, at det ikke er virkeligt. Og alligevel rammer det os, som om det var.

Litteraturforskeren Simona Zetterberg-Nielsen pegede ved samme lejlighed på to retninger, litteraturen åbner: indad og udad. Den kan bruges til at spejle sig selv, til at forstå, hvem man er. Men den kan også bruges til at forstå det, der er anderledes fra én selv. Det er en skelnen, der forekommer mig vigtig. For er det ikke netop kombinationen af de to bevægelser, der gør litteraturen til noget særligt? Den trækker os ind i os selv og ud af os selv på én og samme tid.

Wung-Sung fortalte, at han har brugt H.C. Andersen som et slags forbillede. Ikke bare som forfatter, men som menneske. En mand der rejste overalt på trods af sine angster og diagnoser. Wung-Sung beskrev, hvordan han brugte Andersens breve til at skrive om det at være anderledes og om at finde sig selv. Det er en interessant tanke: at man kan bruge en anden persons litterære liv som et spejl. At man kan låne et forbillede fra historien og bruge det til at forstå sin egen situation bedre. Andersen

døde for over 150 år siden, og alligevel sidder en ung forfatter i dag og genkender sig selv i hans breve. Det er en slags tidsmæssig kortslutning, som kun kunsten formår.

Det moderne gennembrud er et godt eksempel på, at litteraturen kan gøre mere end at reflektere; den kan forandre. Da forfattere som Brandes og Ibsen begyndte at skildre kvindernes og de fattiges vilkår i slutningen af 1800-tallet, satte det gang i debatter, der gradvist ændrede samfundets syn. Salman Rushdie skriver om netop dette, at romanen er "den scene, hvorpå samfundets store debatter kan udspille sig." Det er ikke en beskedent ambition. Men det er heller ikke usandt. Litteraturen kan gøre det usynlige synligt og tvinge os til at se på dem, vi ellers kigger forbi. 1984 er måske det mest ekstreme eksempel på det. Orwell skrev bogen i 1948, og alligevel er det svært at læse den i dag uden at tænke på overvågning, propaganda og sprog brugt som magtmiddel. Newspeak, partiets kunstige sprog, der er designet til at gøre visse tanker umulige at tænke, føles ikke længere som ren science fiction. Det føles som en advarsel, der stadig er i gang med at blive relevant.

Man kunne spørge sig selv, om andre medier ikke kan det samme. Film, serier, podcasts. Vi har aldrig haft adgang til så mange fortællinger som nu. Zetterberg-Nielsen nævnte netop dette, og hendes svar var nuanceret. Litteraturen er, i modsætning til sociale medier, ikke brugertilpasset. Den er ikke bygget til at give os det, vi allerede ved, vi kan lide. Den tvinger os til at dvæle, til at fortolke, til at stoppe op. Som Nils-Ole Lund skriver, er en tekst kendetegnet ved underbestemthed: der er tomme pladser, vi selv skal udfylde. Det kræver noget af os. Og det er netop det, der gør oplevelsen anderledes.

Jeg tænker på, hvornår jeg sidst oplevede den slags med en serie. Det er ikke det samme. Serien fortæller mig, hvad jeg skal føle, med musik og klipning og ansigtsudtryk. Bogen lader mig bygge verden selv. Det er langsommere. Somme tider sværere. Men det er måske også det, Olof Lagercrantz mener, når han skriver om læsningens under: at øjet følger sorte bogstavtegn, og alligevel træder "væsener, natur eller tanker, som en anden har tænkt, for nylig eller for tusind år siden, frem for vor fantasi." Det er ikke selvfølgelig. Vi er faktisk ikke engang biologisk skabt til at læse. Det er en kulturteknik, som menneskeheden har brugt årtusinder på at udvikle.

Der er også en kollektiv dimension, vi ikke må glemme. Zetterberg-Nielsen var med i kanonudvalget for danskfagets litteraturkanon, og hun forklarede, at kanon ikke primært er en samling af de bedste bøger. Det er snarere en fælles kulturel referenceramme, et slags fællessprog vi kan mødes i. Det er selvfølgelig ikke uproblematisk. Kan en kanon lukke mere ude end op, som hun selv formulerede det? De forfattere, der er i kanon, er alle døde, fordi man ikke kan bedømme et

forfatterskab, der endnu ikke er afsluttet. Det skaber en konservativ slagside. Men det ændrer ikke ved det grundlæggende behov: at have noget fælles at tale ud fra. Noget der kan fungere som et udgangspunkt, ikke et loft.

Dan Ringgaard skriver, at litteraturen ikke nødvendigvis gør os klogere på verden, men viser os verden. Og at den viser os "det Andet", det der er forskelligt fra os selv, det vi ikke kan begribe, det der er os fremmed. Den formulering satte sig i mig, da jeg første gang læste den. For det er jo præcis det, 1984 gjorde ved fjortenårige mig i 8. klasse. Den viste mig en verden, der ikke ligner min, men som alligevel pegede direkte ind i den. Ikke som en lektie, men som en oplevelse. Man kan godt vide, at diktaturer undertrykker deres befolkninger. Men det er noget andet at følge Winston inde fra hans hoved, at mærke hans desperate og forgæves forsøg på at bevare et lille hjørne af sig selv i et totalitært system, der vil have det hele.

Wung-Sung sagde, at han er meget klogere som forfatter end som privatperson. At hverdagen er fuld af støj, og at litteraturen giver ham mulighed for at tage stilling til ting, han ellers ikke formår at forholde sig til. Måske er det ikke kun forfatterne, der oplever det. Måske er det også det, der sker, når vi som læsere fordyber os i en tekst. At vi, et øjeblik, ser klarere. Ikke fordi vi er blevet klogere, men fordi støjen er dæmpet ned, og vi for en gangs skyld ser det, der ellers forsvinder i dagligdagens detaljer. Nils-Ole Lund skriver, at litteraturen er "en invitation til et landskab, man kan opholde sig i." Den formulering kan man leve med. For et landskab er ikke en lektion. Det er et sted, man bevæger sig igennem og bærer med sig bagefter.

Georg Brandes mente, vi skal læse for at "forøge vor indsigt, aflæse vore fordomme og blive i stedse højere grad personligheder." Det er et ambitiøst program, og man kan diskutere, om litteraturen altid lever op til det. Men der er noget rigtigt i, at hvert møde med en god bog kan efterlade én en smule forandret. Ikke nødvendigvis med nye meninger, men med et lidt større rum indeni, der rummer noget mere af virkeligheden end før.

Og så er spørgsmålet, om vi bruger det rum. Om vi tager det med os ud af bogen og ind i vores møde med andre mennesker. Det er ikke givet. Man kan sagtens læse tusind bøger og forblive sig selv uforandret. Litteraturen er ingen garanti. Men den er måske, som Wung-Sung forsigtig formulerede det, noget der øger sandsynligheden. For at se den anden. For at forstå det fremmede. For at holde verden lidt mere åben.